

INLEIDING

Deze zevende uitgave van *Proeven van Vrouwenstudies Theologie* continueert de ontwikkelingen die vanaf *Proeven* IV en V zijn ingezet. Ook in deze aflevering is het aandeel van niet specifiek op promotie gericht onderzoek groter geworden. Daarmee wordt opnieuw in bredere zin een inzicht geboden in een deel van de ontwikkelingen van het vakgebied dat zich in Nederland - maar ook elders - onder de brede waaier Vrouwenstudies Theologie aandient. Dat deze waaier breed is en zich nog steeds verbreedt, valt uit de bijdragen in de opeenvolgende *Proeven van Vrouwenstudies Theologie* goed af te lezen en wordt ook in deze uitgave duidelijk. Deze ontwikkeling is overigens geheel in overeenstemming met de eerste doelstelling van *Proeven*: een wetenschappelijk publicatieplatform te bieden op het gebied van Vrouwenstudies Theologie. Was dit publicatieplatform oorspronkelijk vooral bedoeld voor beginnende onderzoeksters, het aantal gepromoveerde theologes dat haar onderzoek tot het domein van Vrouwenstudies Theologie rekent, is in de loop der jaren toegenomen. Een eigen wetenschappelijk publicatieplatform is van belang, juist met het oog op zowel het zichtbaar maken als op de versterking en ontwikkeling van Vrouwenstudies Theologie als een onderscheiden en eigen benadering. Dat neemt overigens niet weg dat publicatie van resultaten van lopend promotie-onderzoek een centrale doelstelling van *Proeven* blijft. Om die reden opent ook *Proeven* VII met deze bijdragen.

De ontwikkeling van een zich verbredend vakgebied roept welhaast als vanzelf de vraag op naar criteria van wat wel en niet tot Vrouwenstudies Theologie gerekend kan worden. De opeenvolgende redacties hebben in dit opzicht terecht een ruimhartig beleid gevoerd en zich niet tot het geven van eenduidige definities of tot het hanteren van strakke criteria laten verleiden. Ook deze redactie zal dat niet doen. Wel hebben we het begin van een publiek debat hierover willen entameren. Daarover later meer.

In deze *Proeven* heeft de redactie op grond van een aantal andere ontwikkelingen ook een belangrijke wijziging in de *Proeven*-formule aangebracht. In de inleiding van *Proeven* VI sprak de redactie over de traditiegetrouwe opname van verslagen van conferenties en studiedagen; het overzicht van promoties in de theologie van vrouwen; het overzicht van nieuw onderzoek en de publicatielijsten van IWFT-leden. De huidige redactie heeft in overleg met de achterban, het onderzoekersnetwerk OPP, besloten deze rubrieken niet meer op te nemen. Niet omdat de daarin vermelde informatie niet belangrijk zou zijn of geen bijdrage zou leveren aan inzicht in de ontwikkelingen van Vrouwenstudies Theologie, integendeel. De theologische

infrastructuur van de Universiteiten en het IWFT Vrouwenennetwerk Theologie, zoals de IWFT sinds 2001 officieel heet, is de laatste jaren aanzienlijk gewijzigd. Door het ontstaan van onderzoeksscholen, de ontwikkeling van landelijke onderzoeksprogramma's en vooral ook de toenemende betekenis van het informatiekanaal internet, is de toegankelijkheid van de informatie die traditioneel via deze achtergrondrubrieken aan de orde kwam aanmerkelijk vergroot en versneld. De meeste informatie uit deze rubrieken is via de website van het IWFT (www.vrouwen.net/iwft) zonder meer toegankelijk en bovendien bij de tijd. De verspreiding van deze gegevens middels een tweejaarlijkse *Proeven*-uitgave lijkt vanuit dit perspectief welhaast een anachronisme. Daarnaast wordt ook de presentatie van dissertatieonderzoek in de rubriek 'Proefschriftfragmenten' in deze vorm voor de laatste keer gepubliceerd. Tot nu toe worden in deze rubriek artikelen geplaatst waarin een recent gepromoveerde haar onderzoek in kort bestek voor een bredere lezersgroep toegankelijk maakte. Ook dat geeft een goed inzicht in het onderzoek dat in Nederland op dit gebied plaatsvindt. Daar ook deze presentatievorm op andere plaatsen goed toegankelijk is, zoals bijvoorbeeld in het tijdschrift *Fier*, meent de redactie dat het voor de toekomst belangrijk is om de presentaties van proefschriften een sterker besprekingskarakter te geven. Een dergelijke uitgebreide bespreking kan een belangrijk middel zijn om ontwikkelingen niet alleen te presenteren maar ook te evalueren vanuit het perspectief van de explicietere karakterisering van methodologische en inhoudelijke ontwikkelingen op het vakgebied. Juist wanneer geconstateerd wordt dat het vakgebied zich steeds verbreedt, lijkt ook een evaluerende bijdrage van deze verbreding in *Proeven* op zijn plaats.

In deze zevende *Proeven* wordt daarmee een bescheiden begin gemaakt in de bijdrage van Freda Dröes. Zij schreef in de eerste aflevering van *Proeven* een artikel over de stand van zaken van gepromoveerde vrouwelijke theologen in Nederland.¹ Ze wilde daarmee niet alleen een onbekend terrein openleggen maar ze was bovendien op zoek naar een mogelijke voor-geschiedenis of traditie voor Vrouwenstudies Theologie in Nederland. Vanaf die tijd zijn alle nadien gepromoveerden in opeenvolgende uitgaven van *Proeven* vermeld. Inmiddels bestaat deze lijst met gepromoveerden uit 100 namen. Het leek ons een mooi moment om het hierbij te laten en deze rubriek op een goede manier af te sluiten. De redactie vroeg Freda Dröes om een terugblik op deze geschiedenis en te bezien of er lijnen te trekken zijn, waarmee mogelijk een indicatie of nadere bepaling van vrouwenstudies

¹ F. Dröes, 'Vrouwen gepromoveerd in de theologie in Nederland', in: J. Bekkenkamp e.a. (red.), *Proeven van Vrouwenstudies Theologie. Deel 1* (IIIMO Research Publication 25), Utrecht: IIIMO/IWFT 1989, 53-111.

gegeven zou kunnen worden. Dröes' perspectief is voornamelijk retrospectief en ze maakt, uiteraard, haar eigen keuzes en kwalificaties voor indeling en karakterisering. Met de publicatie hiervan hopen we anderen te stimuleren om voor een volgende *Proeven* op deze evaluerende beschouwing te reageren en daarmee het gesprek over criteria en inhoudelijke ontwikkelingen verder op gang te brengen. Tegelijkertijd nodigt een beschouwing als hier gepresenteerd uit tot reflectie over de bijdragen van Vrouwenstudies Theologie aan 'heel de theologie' of, nog weer een anders geformuleerd, Dröes' tekst leidt ook tot de vraag: als er zoveel interessante en uitdagende proefschriften geschreven zijn, hoe is dan de receptie van deze proefschriften buiten het terrein van vrouwenstudies?

Er is nog een andere lijn waarmee we *Proeven* meer een plaats van debat willen maken dan tot nog toe het geval is. In plaats van de achtergrond-rubrieken heeft de redactie een aanzet gegeven om de (eventuele) maatschappelijke bijdrage van Vrouwenstudies Theologie te thematiseren. In *Proeven* VI vond een debat over de godsnaam plaats in de rubriek 'Forum'. De discussies over de godsnaam spelen zich af op het terrein van de wetenschap en binnen de kerken. Met de huidige Forum-bijdrage aan actualiteit richten we ons op de maatschappelijke tendens van het zoeken naar spiritualiteit, met name ook in relatie tot arbeid. Op deze tendens spelen allerlei groeperingen, instellingen en stromingen in. Variërend van een aanbod van het tijdschrift *Opzij* om een bezoek te brengen aan een klooster - onder het voor theologen enigszins aanmatigend klinkende motto 'De bezinning komt van Opzij' -, de uitleg van de regel van Benedictus voor managers, tot allerlei vormen van trainingsaanbod uit de hoek van managementcounselors en organisatie-adviseurs om op zoek te gaan naar inspiratie en spiritualiteit in het werk. Is onze inschatting juist dat vanuit de hoek van Vrouwenstudies Theologie nauwelijks een bijdrage of aanbod op dit terrein te zien valt en, als die waarneming klopt, is dat dan een gemiste kans? Hebben we juist vanuit onze benadering van theologie als 'hermeneutiek van het bestaan', zoals Dröes deze in haar reeds genoemde artikel in *Proeven* I Vrouwenstudies Theologie vragenderwijs karakteriseerde, niet iets bij te dragen aan deze algemene maatschappelijke ontwikkeling?

Om deze vraag te beantwoorden en er tegelijk een discussie mee op gang te brengen, vroeg de redactie Jonneke Bekkenkamp om een prikkelende voorzet voor dit gesprek te geven. Daarnaast vroegen we een vijftal theologes, werkzaam op uiteenlopende terreinen en vakgebieden, om op Bekkenkamps bijdrage te reageren. Dit leverde een boeiend geheel aan kritisch prikkelende opmerkingen waarmee de vraag die we ons aan het begin stelden overigens nog geenszins afdoende beantwoord is.

Proeven opent als altijd met de proefschriftfragmenten. In het eerste artikel, 'De vrouwen rond Simson: tekstsyntaxis en interpretatie. Waarin de bruid van Simson in analyse gaat', focust Willien van Wieringen op de bruid van Simson. Zij biedt een computerondersteunde grammaticale analyse, een vertaling en een interpretatie van Richteren 14. Met behulp van de gehanteerde methode, de grammaticale tekstanalyse, wordt de inhoud verduidelijkt met bijzondere aandacht voor de personages en hun onderlinge samenhang. De tekst wordt ingedeeld in vier secties, elk met hun eigen participanten, waarbij de vrouw uit Timna de enige is die in alle secties voorkomt. Op grond van de detailanalyse concludeert Van Wieringen dat Simson geleidelijkaan zijn identiteit verliest ten gevolge van de keuzes die hij maakte. Zijn bruid functioneert met name in het conflict tussen JHWH en de Filistijnen. Zij is de katalysator van de handelingen die ook Simson in dit conflict betrekken.

Birke Rapps bijdrage, eveneens een onderdeel van haar proefschrift waarin zij de rabbijnse interpretatie van het Hooglied bestudeert, biedt een overzicht van diverse benaderingen met hun eigen interpretatie van het Hooglied: een tekst over de liefde tussen God en zijn volk, een drama, een liturgie uit de vruchtbaarheidscultus, een reeks huwelijksliederen of liefdesliederen. De feministische interpretaties van het Hooglied bieden een intertextuele en dikwijls bewust subjectieve benadering die nieuwe thema's in het onderzoek binnenbrengt, zoals de genderproblematiek. Volgens rabbijnse interpretaties thematiseert het Hooglied de liefde tussen God en zijn volk. Deze benadering wordt geduid als een soort historische allegorie. Volgens Rapp dient deze algemene beoordeling van de rabbijnse traditie echter genuanceerd te worden, wil men het interpretatieproces begrijpen. Na een bespreking van dit proces sluit Rapp haar artikel af met een karakterisering van de midrasj Shir haShirim Rabba (Hooglied Rabba).

De volgende vier bijdragen zijn proefschriftpresentaties op het gebied van godsdienstwijsbegeerte, praktische theologie, kerkgeschiedenis en systematische theologie. Alle vier de auteurs hebben in hun onderzoek getracht tot dan toe onbedachte lijnen en verbindingen te leggen en daarmee nieuwe wegen uit te zetten. Wij betreuren het intens dat Hanneke Canters de uitgave van deze *Proeven*, als een eerste stap op deze nieuwe weg, niet meer mee heeft mogen maken. Zij deed onderzoek naar Irigaray en zocht daarmee naar mogelijkheden haar denken over het vrouwelijk subject ook vruchtbaar te maken voor discussies over ras en seksualiteit. Gé Spielman wil met haar onderzoek naar interreligieuze huwelijken een andere kijk en visie op de mogelijkheden en onmogelijkheden van de zo actuele thematiek van interreligieuze dialoog blootleggen.

Aan de hand van haar onderzoek naar de verschillende *vitae* van de Heilige Barbara laat Mathilde van Dijk zien hoe laatmiddeleeuwse religieuzen het lezen en schrijven van heiligenlevens gebruikten voor hun eigen spirituele ontwikkeling. Toepassing van een genderperspectief blijkt in een aantal opzichten verrassende inzichten op te leveren.

In haar dissertatieonderzoek naar de betekenis van de theologie van Sallie McFague brengt Birgit Verstappen met het oog op de ontwikkeling van een natuur-inclusieve theologische relationele en bevrijdende praxis een verbinding tot stand tussen kosmologie en bevrijdingstheologie.

Op deze presentaties volgt de rubriek 'Werk in Uitvoering'. Daarin zijn drie uiteenlopende bijdragen opgenomen die een inzicht geven in lopend onderzoek.

In het artikel 'Menselijk worden, goddelijk worden: de levenskunst van Luce Irigaray', geeft Anne-Claire Mulder een uitwerking van Irigaray's suggesties dat de ontvouwing van menselijkheid hand in hand gaat met het voortbrengen van het goddelijke in en tussen mensen. Ze laat zien dat deze humaniteit - en dus de goddelijkheid waar Irigaray over spreekt - ligt in het tot bloei komen van mensen in hun differentie, en in de ontplooiing van de vitaliteit en sensibiteit van het levende lichaam. Mulder plaatst dit project tegen de achtergrond van Irigaray's ethiek van de seksuele differentie waarbinnen de onherleidbare transcendentie, andersheid van de ander, erkend en gerespecteerd moet worden. Respect vormt de preconditionie voor bloei. Om tot respect te kunnen komen moet het subject een specifieke sensibiteit ontwikkelen. Het is een thematiek die Irigaray in haar latere werk aan de orde stelt, met name wanneer ze spreekt over ademen, stilte en de relatie met de natuur. Mulder spreekt in dit verband over de ontwikkeling van een levenskunst die als het ware het (praktische) antwoord is op de ethische vraag hoe subjecten zich voor elkaar open kunnen stellen zonder de differentie op te heffen, dus zonder hun eigen subjectiviteit te verliezen.

Een boeiende bijdrage aan historisch-theologische vrouwenstudie wordt geleverd door Angela Berlis met haar artikel over de historica Christine von Hoiningen-Huene (1848-1920). Berlis beschrijft de methodische stappen die zij zet om een markante vrouw, die in de vergetelheid was geraakt, aan de 'spiraal van het vergeten' te ontrukken. Dat betekent tegelijkertijd dat de lezers van dit artikel nu met de persoon en het werk van Christine von Hoiningen-Huene kunnen kennismaken. Deze vrouw behoorde tot de eerste generatie vrouwen die aan het einde van de negentiende eeuw in Bern (Zwitserland) promoveerden. Zij schreef een dissertatie over de betrekkingen tussen Zwitserland en Holland in de zeventiende eeuw. Haar levensdoel was echter niet alleen haar werk. Ze verlangde naar een partner en naar een eigen gezin. De tragiek van Von Hoiningen-Huene is dat haar huwelijk met een

niet-adellijke man slechts kort standhield en dat haar familie haar reputatie voorgoed bezoedelde. Om gevangenneming of opname in een kliniek voor geesteszieken te voorkomen, vluchtte zij naar het buitenland. Daar zette zij haar werk voort. De 'spiraal van het vergeten' reproduceert het vergeten steeds opnieuw. Deze spiraal werd, voor zover het Von Hoiningen-Huene betreft, in gang gezet doordat zij onmondig werd verklaard. Een gerenommeerde historica kon zij niet meer worden. De consequentie daarvan was dat zij in geen enkel biografisch standaardwerk terug te vinden is. Maar, zo schrijft Berlis, ze is iedereen te slim af geweest; ze heeft het onrecht dat haar is aangedaan minutieus vastgelegd, aan de kaak gesteld en in een openbaar archief ondergebracht. Zo heeft Angela Berlis haar lot kunnen traceren en haar inderdaad aan de vergetelheid ontrukkt.

In een prikkelende bijdrage 'Het vrouwelijke lichaam als imago Dei. Een pleidooi voor een hernieuwde theologie van het symbool', verdedigt Desiree Berendsen de these dat het vrouwelijk lichaam symbool van God kan zijn. Ze definieert symbool als een concreet object dat verwijst naar iets buiten zichzelf, maar dat daar door zijn concreetheid ook deel aan heeft. Berendsen verbindt de theologische symboolopvatting van Karl Rahner met de vraag of het menselijk lichaam als symbool van God kan fungeren.

Met behulp van Bataille's analyse van erotiek en observaties over mode en imago komt zij tot de conclusie dat vrouwelijke seksualiteit gevaarlijk is omdat deze de mannelijke heteroseksuele orde verstoort. Ze moet beschermd en afgeschermd worden, waardoor ze bij uitstek geschikt wordt als symbool van het heilige. Juist daarom kan het vrouwelijk lichaam *imago Dei* zijn. Madonna, de zangeres, die haar uiterlijk, haar lichaam en haar kleding gebruikt om een bepaald beeld te creëren, heeft dat goed gezien.

Dan volgt de reeds besproken bijdrage van Freda Dröes en wordt ten slotte onder de titel 'Zin en Werk' de forumdiscussie over de bijdrage van Vrouwenstudies Theologie aan maatschappelijke zoeken naar spiritualiteit en inspiratie gepresenteerd. Zoals gezegd, met beide typen bijdragen hopen we het publieke debat over Vrouwenstudies Theologie in Nederland te stimuleren en we nodigen de lezers dan ook van harte tot reactie op deze *Proeven VII* uit.

Maaïke de Haardt
 Magda Misset-van de Weg
 Marijke Verhoeven
 Ine Van Den Eynde